

Nordiskt Kungsörnssymposium 2011 i Finland

Årets nordiska kungsörnssymposium innehöll vetenskapliga föredrag om hur kungsörnen kan påverka tätheten av bytesdjur och hur tätheten av bytesdjur kan påverka kungsörnens häckningsresultat. I övrigt handlade det mycket om resultaten från olika projekt med satellitmärkta örnar. Förutom om kungsörn fick vi också ta del av intressanta studier om havsörn, pilgrimsfalk, fjälluggla och smågnagare. Vid avslutningen utsågs den huvudansvarige för årets seminarium, Tuomo Ollila, till hedersmedlem i föreningen Kungsörn Sverige.

Finland var värd för nordiska kungsörnssymposiet 2011. Mötet arrangerades 8-9 oktober på Peräpohjolan Opisto (Torneå folkhögskola). De flesta svenska deltagare anlände redan i regnvädret på fredag kväll och tränade på finska via fotboll på TV. Om vi förstod rätt tyckte kommentatorn att Suomi var bättre och att Ruotsi vann orättvist. Vi höll med, men var glada ändå. På lördag morgon hade vädret förbättrats och var sedan utmärkt under hela helgen. Från skolan hade vi utsikt över Torne älv och över cembratallarna i parken där nötkräkor näringssökte.

Efter att Tuomo Ollila öppnat symposiet ledde Bert-Ove Lindström en minnesstund över den nyligen bortgångne Stig Hamrén. Därefter berättade Linda Johansson från länsstyrelsen i Norrbotten om åtgärdsprogram i allmänhet och åtgärdsprogrammet om kungsörn i synnerhet. I Sverige finns ca 4000 rödlistade arter och för de arter som har en väsentlig del av sitt utbredningsområde i Sverige eller för vilka kunskapen är begränsad skall åtgärdsprogram skrivas. Åtgärdsprogrammet för kungsörn fastställdes 2011 och löper på fem år. Det innehåller bland annat artfakta, hot, dödsorsaker, målsättningar och åtgärder för gynnsam bevarandestatus.

Hur kungsörn påverkar och påverkas.

Under rubriken "Kungsörn och Småvilt" redogjorde Mari Laine för sin mastersuppsats. Frågeställningen var om toppredatorer som kungsörn påverkar tätheten av mesopredatorer som räv, mård och hermelin. Finska jägare räknar sedan många år spår under 12 kilometers linjetaxering i form av liksidig triangel med 4 kilometers sida. Trianglarna är ojämnt fördelade över landet eftersom platserna väljs av jägarna själva. Avståndet från kungsörnarnas boträd samt häckningsutfall relateras till tätheten av mesopredatorer mätt som antalet spår vid linjetaxeringen. Undersökningen visar att tätheten av rödräv sjunker i närheten av kungsörnsbon och sjunker mer om det är en lyckad häckning. För mård gäller i södra Finland det motsatta; mård ökar i närheten av kungsörnsbon men i norra Finland finns ingen sådan påverkan. Det kan också finnas en s.k. kaskadeffekt som innebär påverkan i flera led, t.ex. att kungsörn påverkar tätheten av räv som i sin tur påverkar tätheten av hare. Mer forskning behövs för att bättre förstå dessa viktiga samband.

Det vetenskapliga temat fortsatte med Risto Tornbergs föreläsning om vad som påverkar kungsörnarnas häckningsresultat. Det finns en långsam men långsiktig ökning av den finska kungsörnspopulationen. Förändringar på landskapsnivå, vilket påverkar födotillgången, och byggandet av plattformar, som minskar antalet misslyckade häckningar p.g.a. färre nedrasade bon, är exempel på sådant som kan påverka långsiktiga trender. I en studie 1989-2006 på 450 finska kungsörnsrevir ville man kartlägga orsaker till mer kortsiktiga förändringar. Födotillgången beräknades utifrån samma linjetaxering som i studien ovan och temperatur vid olika tillfällen under häckningssäsongen kartlades. Man fann ett svagt positivt samband mellan tätheten av tjäder och att

reviren var besatta och även samband mellan tjäder och att häckningen inleddes (äggläggning). Ett starkare samband fanns mellan tätheten av ekorre och lyckad häckning, vilket man överraskades av liksom att tätheten av hare inte hade någon mätbar påverkan vare sig på om reviren var besatta eller på häckningsresultatet. Hög medeltemperatur i maj ledde däremot till högre andel lyckade häckningar. Dåligt väder med blåst eller nederbörd i kläckningstid bedömdes också kunna påverka häckningsutfallet vissa år men dessa variabler ingick inte i studien.

Edward Moss är doktorand i Umeå och studerar kungsörnens häckningsmiljö. Studien omfattar 30 revir och 30 jämförelseområden. Andelen av hygge, ungskog och sluten skog samt hur kuperad terrängen är jämförs mellan revir och kontrollområden, liksom förekomst av kraftledningar, vägar, järnvägar, lavdominerade ytor, vatten, bebyggelse och våtmarker. Det visar sig att reviren är mer kuperade än kontrollområdena ända till fem kilometer från boplatserna. Det finns också större andel kalhyggen i reviren runt 500 meter och 5-6 kilometer från boplatserna. 200-400 meter från bona finns en större andel lavdominerade arealer. Det finns fler vägar men färre kraftledningar i reviren jämfört med kontrollområdena. Vägar bedöms ha betydelse p.g.a. förekomst av trafikdödat vilt. Undersökningen tyder på att kungsörnarna väljer revir utifrån förhållandena i boområdet (400-800 meter från boplatserna) och landskapet (3200-5000 meter från boplatserna). Förhållandena längre bort än 10 kilometer saknar betydelse.

I Ångermanland har man funderat över den ojämna utbredningen av kungsörnsrevir i landskapet. Thomas Birkö visade på kartor att det finns ett starkt samband mellan sammanhängande altitud över 300 meter och förekomst av revir. Thomas pekade också på det alarmerande faktum att antalet kända par ökar men att ingen motsvarande ökning sker av antalet lyckade häckningar och antalet ungar. Alltså minskar ungsproduktionen per par och denna trend gäller inte bara Ångermanland utan hela Sverige. I Ångermanland är ungsproduktionen så låg att populationen knappast är stabil om det inte sker ett inflöde från andra områden.

Smågnagare och fjälluggla

Varför ska man bry sig om gnagarpopulationerna och deras svängningar undrade Birger Hörnfeldt och gav själv svaret: Smågnagarna är stapelföda för många predatorer. Därför har Birger studerat smågnagare sedan 1971 och populationssvängningarnas inverkan på pärluggla sedan 1980. För åkersork finns en långsiktig nedåtgående trend liksom för pärluggla. Låg täthet av åkersork på våren bedöms bero på mer frekventa kraftiga vinternedgångar vilket i sin tur beror på varmare vintrar med sämre skyddande snötäcke. De två senaste vintrarna utgör undantag och alla vet vilken fantastisk påverkan de haft på förekomst och täthet av predatorer på smågnagare i norra Sverige.

Därmed blev det en naturlig övergång till Karl-Otto Jacobsens redovisning över fjällugglor på Nordkalotten 2011. Detta blev bästa fjälluggleåret sedan 1978. Det året ringmärktes 138 ungar i Sverige. I Norge finns dokumenterade häckningar längs hela fjällkedjan ned till södra Norge men i år var utbredningen begränsad till tre områden i norska Finnmark med sju, fjorton respektive 21 häckningar. Dessutom fanns ett område med tio häckningar i nordöstra Finland och ett satellitområde med tre häckningar vid Stekenjokk i Sverige. Man ringmärkte 24 ungar i Norge. Den största kullen bestod av åtta ungar. Storleksskillnaderna i kullarna var så betydande att om alla ungar skulle ha ringmärkts hade flera besök krävts. En rekordsen häckning inleddes med första ägget 5 juli. Man fångade också tolv adulta fåglar som förseddes med satellitsändare. Genom adultmärkningen kunde man för första gången någonsin konstatera att en ettårig hona gått till häckning. Den

häckningen misslyckades dock. Några andra häckningar misslyckades också. En kull avled efter angrepp av knott. Honan var också svårt angripen men kunde räddas efter 2-3 dagars rehabilitering. En adult hane hittades dödad, troligen av jaktfalk. Man har sett en tendens att i vissa par lämnar honan häckningsområdet relativt tidigt och låter hanen ensam ta ansvar för senare delen av matningsperioden. Fjälluggla finns cirkumpolärt och är inte uppdelad i raser. Fåglarna rör sig över stora områden och fyra boungar ringmärkta i Norge 2007 och 2008 har alla besökt Novaja Semja. Denna ö och angränsande fastland hyser sannolikt merparten av de häckande ryska fjällugglorna. Ekologi, vandringsmönster, habitatkrav och populationssvängningar är några av de frågeställningar det norska fjälluggleprojektet vill belysa.

Projekt med satellitmärkta örnar

I ett WWF-finansierat projekt på östersjökusten av mellersta Finland förses havsörnar med satellitsändare. Syftet är att styra vindkraftutbyggnaden så att den medför så lite störning som möjligt för havsörnarna. Perti Saurola berättade att det är betydligt svårare att fånga adulta havsörnar jämfört med kungsörnar och hittills har man inte lyckats vid något försök. Däremot har man märkt fem ungar 2010 och fyra ungar 2011. De örnar som ringmärktes 2010 har fram till början av oktober 2011 förflyttat sig 10-20 000 km. GPS-sändarna lyckas med mer än 90 % av registreringarna under sommaren men under midvintern räcker solenergin till betydligt färre mätningar, för någon fågel ingen alls på över en månad. Det verkar finnas både flyttfåglar och stannfåglar bland unga havsörnar. Flyttfågeln drar söderut tidigt på hösten, passerar Åland och återfinns första vintern på svenska väst- eller östkusten. Stannfågeln lämnar inte födelseområdet förrän isläggningsperioden tvingar dem till det och första vintern återfinns de i Ålands skärgård. Gemensamt för fåglar med olika flyttstrategi är att de i maj passerar området där de är födda och sedan fortsätter norrut för att fira midsommar 50-100 mil längre norrut. Dessa sommarflyttningar långt norrut har man tidigare inte haft kännedom om och man har ingen teori om orsaken. Under andra höstflyttningen passerar födelseområdet åter i september. När de unga örarna så småningom skall välja eget häckningsområde talar allt för att det blir i närheten av där de själva är födda men kartorna med GPS-positioner visar att vissa örnar faktiskt under sin första sommar besöker den svenska lapplandspopulationens häckningsområde. Vid längre förflyttningar är havsörnarnas flyghöjd ca 800 meter. Under vintern har de unga örarna flugit oroväckande nära vindkraftverk på Åland. En fågel har också under en längre period uppehållit sig runt ett litet vindkraftverk i Brålanda i Dalsland.

Karl-Otto Jacobsen återkom med en redogörelse över satellitmärkta örnar i Norge. I Finnmark har 25 boungar av kungsörn märkts under åren 2002-11. Första vintern kan det bli ganska långa förflyttningar söderut, i något fall till Skåne och i ett annat fall till sydöstra Finland. Kommande vintrar tillbringas allt längre norrut ju äldre de subadulta örarna blir. Unga hanar av kungsörn har en tendens att flytta längre än honor. Kusthäckande kungsörnar i Finnmark är mer stationära än de på Finnmarksvidda. När det gäller havsörn har könen omvänt flyttstrategi. På Smöla har 59 havsörnar fått GPS-sändare mellan 2002 och 2010. Första vintern tillbringas i regel på eller i närheten av Smöla men det finns en tendens att unga honor gör längre förflyttningar. Denna könsskillnad, som alltså är den motsatta mot kungsörn, förstärks under andra sommaren då flyttningsrörelserna huvudsakligen sker norrut efter kusten. En mindre del av fåglarna väljer i stället att röra sig söderut. Andra sommaren är nästan alla hanar tillbaka på Smöla medan honorna är mer utspridda. Av de satellitmärkta fåglarna har hittills fyra dödats i kollisioner med vindkraftverken på Smöla. Sammanlagt har 42 havsörnar hittats dödade av vindkraftverk på Smöla och mer än hälften har varit

adulta. De flesta örnar dödas på våren och sedan starten av vindkraftparken 2005 har flest dödade örnar hittats 2010.

Även i Finland pågår en studie med satellitsändare på kungsörn. Örnarna ska följas före och efter vindkraftutbyggnad i Muonio inte långt från svenska gränsen i höjd med Pajala. Man började med tubkikarobservationer som visade att revirhävande örnar uppehöll sig en stor del av tiden i den planerade parken med femton vindkraftverk. På film visade Olli-Pekka Karlin hur gamla örnar fångades och förseddes med sändare. GPS-positionerna därefter visade det samma som vid tubkikarspaningarna. Det är planerat att byggstart av parken ska ske tidigast 2013 men i nuläget är det tveksamt om inte resultatet av örnmärkningen gör att projektet avbryts.

Det svenska projektet med satellitmärkta boungar och adulta kungsörnar i och utanför planerade vindkraftparker i Västerbotten och Ångermanland fortsätter. Tim Hipkiss är projektledare men tyvärr befann han sig denna helg på rovfågelkongress i USA. Vi fick därför endast inofficiella hälsningar från studien och väntar med spänning på en fyllig presentation vid nästa symposium.

Ringmärkning och inventeringar

Ett planerat föredrag om kungsörnars och pilgrimsfalkars häckningsmiljö blev tyvärr inställt och med kort varsel ställde Matti Suopajarvi upp och berättade om ringmärkning i stället. Matti har ringmärkt främst kungsörn och pilgrimsfalk i närheten av Torneå i 20 år. Dagens föredrag handlade främst om fångst och ringmärkning av adulta, myrhäckande pilgrimsfalkar. Falkarna lockas i rovfågelnät av en uppstoppad kungsörn, men en räv skulle möjligen fungera ännu bättre. Det är viktigt hur man placerar nät och bulvan eftersom falkar föredrar att anfalla bakifrån och mot vinden. Fångsten sker när ungarna är två veckor eller äldre och det behövs långa gummiband mellan nät och stolpar för att bromsa upp falkens höga hastighet. Sex adulta pilgrimsfalkar har fångats på detta sätt. En var märkt med en spansk ring men Matti har ännu inte fått uppgifter om var och när den är märkt. Ringmärkning av boungar har resulterat i bland annat ett diagram som visar hur man kan könsbestämma ungar av pilgrimsfalk utifrån vinglängd och vikt. Det fungerar från 600 grams vikt och finns redovisat på nätet men bara på finska.

Av 500 par havsörnar i Sverige finns 100 par i Norrbottens län, uppdelat på en fjällnära population på 80 par och en, senare etablerad, kustpopulation på 20 par. Ringkontroll tyder på att den fjällnära populationen kan vara en utlöpare av den norska kustpopulationen. Det finns inget som tyder på utbyte med östersjöpopulationen. Bert-Ove Lindström berättade att det i år varit 42 lyckade häckningar i Lappland och sex vid kusten.

I norra Finland fanns två dokumenterade boplatser för havsörn under 1950- och 60-talet. Tuomo Ollila beskrev hur populationsökningen började 1975. 1985 fanns fem revir och tio år senare elva. 2005 hade det ökat till 35 revir och i år har hela 75 revir noterats. Vanligaste boplatserna är gamla tallar i närheten av fiskevatten men även björk har använts som boträd. Norra Finlands havsörnar övervintrar på Åland och mer sällan i Sverige eller i Balticum, men övervintringsförsök görs ibland också i närheten av häckningsområdena.

Under symposiet redogjordes också för 2011 års häckningsresultat för kungsörn i Sverige, Finland och Norge. I Sverige var det ett bra år och i Finland det överlägset bästa året någonsin. Från Norge redovisades resultat från sex fylken, varav flertalet hade mycket bra resultat men med betydligt

sämre i Sör-Tröndelag och i Troms. Mer detaljerade rapporter finns i andra artiklar i tidningen. Före avslutningen hälsades vi välkommen till nästa års kungsörnssymposium i Skåne. Slutligen promoverades Tuomo Ollila till hedersmedlem i föreningen Kungsörn Sverige. Tuomo är för oss svenskar "Mister Kungsörn Finland". Han har sedan 1999 bidragit med föredrag på alla kungsörnsseminarier utom ett. Tuomo var också huvudansvarig för årets väl genomförda symposium.